

Öppna möten och mellantunga dörrar

En studie av uttalsvariation på vokaler i Uppland

Anna Eiderbrant

Sammandrag

Denna studie om uttalsvariation i Uppsalaområdet har gjorts med fokus på de tre vokalfonemen långt *ä*, långt *ö* och kort *ö*, samt prefixet *er-*, vars vokal är ett långt *ä* som varierar uttalet. Bakgrunden till detta ligger framför allt i egna iakttagelser, men även tidigare studier som gjorts från slutet av 1900-talet och framåt har visat dels på ett öppnare uttal av de långa vokalfonemen och på ett närmande av kort *ö* mot ett *u*.

I ett försök att frammana dessa fyra variabler hos 12 informanter i två olika åldersgrupper har ett analyserbart material framställts och spelats in. Detta har sedan bearbetats och tolkats utifrån en generationsbaserad utvecklingsteori.

Studien visar stark tendens till en utveckling av ett öppet uttal av både långa *ä* och *ö*, som båda förekommer i flera fall hos de yngre informanterna. Den kan dock inte uppvisa några tecken som talar för ett utbrett bruk av *u*-haltigt kort *ö* eller någon variation i uttalet av *er*-prefixet som mer eller mindre slutet.

En särskilt sluten variant av långt *ä*, som i tidigare generationer varit vanlig i Stockhomsområdet är vanligare än den öppna i den äldre gruppen, även om dessa bara förekommer vid enstaka tillfällen och alltså inte kan påstås vara särskilt levande. Den enda utomspråkliga variabeln som har betydelse för realiseringen av de språkliga varianterna i denna studie är åldern, vilken också är den som uttrycker störst tecken på utvecklingen över tid.

Nyckelord

uttalsvariation, uppländska, språkutveckling, vokalfonem

Innehåll

Sammandrag	s.1
1 Inledning	s.3
1.1 Syfte och frågeställning	s.3
2 Forskningsbakgrund	s.5
2.1 Terminologi	s.5
2.2 Tidigare forskning	s.6
2.2.1 Språklig variation	s.6
2.2.2 Undersökta variabler	s.7
3 Metod och material	s.11
3.1 Metod	s.11
3.2 Informanter	s.12
3.3 Analysmetod	s.13
4 Resultat	s.14
4.1 Äldre informanter	s.14
4.1.1 Långt ä	s.14
4.1.2 Långt ö	s.15
4.1.3 Kort ö	s.17
4.1.4 Sammanfattning	s.17
4.2 Yngre informanter	s.18
4.2.1 Långt ä	s.18
4.2.2 Långt ö	s.19
4.2.3 Kort ö	s.20
4.2.4 Sammanfattning	s.21
4.3 Prefixet <i>er-</i>	s.21
5 Slutsats och diskussion	s. 22
Litteratur	s.25
Bilagor	
Bilaga 1. Ordlista	
Bilaga 2. Platsannonser för textläsning	
Bilaga 3. Bakgrundsenkät	

1. Inledning

Jag har på senare tid märkt en del förändringar i uttalet av svenska vokalfonem.

Förändringarna, som drabbar bland annat långt *ä* samt kort och långt *ö*, skapar sammanfall mellan fonem såväl hos olika som hos en och samma talare. I flera forum för diskussioner om dialekt har jag tidigare stött på en medvetenhet om en särskilt slutet variant långt *ä* som varit vanlig i Stockhomsområdet i tidigare generationer. Detta uttal skulle innebära att exempelvis ordet ”*gräs*” istället skulle låta snarare som ”*gres*”, med långt *e* istället för *ä*. Detta verkar dock inte längre vara ett uttal som är särskilt levande, då jag inte tycker mig kunna höra det någonstans i min vardag. Tvärtom är det snarast ett uttal jag och mina jämnåriga kan ta till då vi vill härma en äldre stockholmsgeneration. Dessutom ser fonemet snarare ut att ha en utveckling som går i motsatt riktning, både i Stockholm och i övriga Centralsverige. Ett aktuellt exempel på ett annat uppmärksammat fenomen var en iakttagelse jag gjorde under rapporteringen i radio från vallokalerna runt om i landet under valdagen. Det var tur i det fallet att sammanhanget gjorde att jag förstod vad hon egentligen sa. För om det inte varit för att sändningen skulle handla om valdagens röstning så hade jag varit övertygad om att rapporteringen gällde militär förberedelse. I mina öron lät det nämligen som att reportern i radio basunerade ut att ”vi rustar för Sveriges framtid” och talade om ”rustningstraditioner”, när hon talade om den demokratiska processen. Det som spelade roll för uttalet var i detta fall hennes uttal av kort *ö*, som var väldigt nära kort *u* och gjorde att hennes ”rösta” lät identiskt med mitt ”rusta”.

I tillägg till dessa nämnda variabler finns det ytterligare en uttalsvariation som har väckt mitt intresse. Det handlar om prefixet *er-* i exempelvis *erfarenhet* och *erkänna*. Av många uttalas detta med slutet långt *e* men jag kan också ofta höra det uttalas med ett mer öppet, *ä*-ljud. Detta har jag inte hittat några tidigare undersökningar om, varför jag anser att det kan vara en intressant faktor att ta med för en mindre utforskning i denna studie.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med arbetet är att undersöka variationen i uttal av långa *ä* och *ö*, utom framför *r*, kort *u*-haltigt *ö* samt prefixet *er-*, hos talare i Uppland. Vidare vill jag undersöka ett eventuellt

samband mellan dessa uttal i relation till ålder och om variationen uppvisar några särskilda skillnader beroende på kön.

Mina frågeställningar för studien är följande:

Vilken variation finns i bruket av de olika varianterna av långt *ä* respektive *ö* hos informanterna?

Hur stor andel har ett *u*-haltigt uttal av kort *ö*?

Hur många av informanterna realiserar prefixet *er-* som /e:r/ respektive /æ:r/?

Varierar informanternas uttal särskilt mycket i specifika fonetiska kontexter?

Säger resultatet något om den eventuella framtida utvecklingen?

2. Forskningsbakgrund

I följande avsnitt ges en kortfattad redogörelse för den tidigare forskning som står som bakgrund till denna studie. Här presenteras också de undersökta variablerna och dess varianter samt ett förtydligande av de fonetiska begreppen i texten.

2.1 Terminologi

Ämnet för denna studie härrör delvis ur fonetik och ljudlära och flera avsnitt behandlar begrepp och fenomen inom fonetiken. Dessa kräver viss förkunskap för full förståelse, varför delar av denna terminologi här förtydligas. För utveckling av begrepp och fonetisk skrift hänvisar jag till läroböcker och studier specifikt inriktade på fonetik och fonologi.

Vid undersökningar av uttalsvariation studeras så kallade *varianter* av utvalda *variabler*. Med andra ord undersöker man vilka olika realiseringar, eller versioner av olika språkliga delar som förekommer i det studerade området (Sundgren 2013:368). Det kan handla om tydliga språkliga variationer inom exempelvis prosodi/talmelodi eller ordval, stilmarkörer och slanguttryck eller, som i denna studie, olika realiseringar av enskilda fonem. För enkelhetens skull kommer jag fortsättningsvis i texten använda respektive fonems *fonetiska tecken* enligt IPA-systemet. Nedan följer en uppställning av de vokalfonem som berörs i studien, med ett förtydligande av dess standardsvenska uttal.

Vokalfonem:	Fonetiskt tecken:
Standardsvenskt långt ä (läkare)	[ɛ:]
Öppet långt ä (framför r, ex. lärare)	[æ:]
Långt slutet e (leka)	[e:]
Standardsvenskt långt ö (möta)	[ø:]
Öppet långt ö (framför r, ex. köra)	[œ:]
Kort ö (rösta)	[œ]
Kort u (rutten)	[ə]

Två av fonemen i tabellen, /e:/ och /æ:/, är också de som åtskiljer de varianter av prefixet *er-* som ingår i undersökningen.

Termen *u-haltigt kort ö* har jag tagit direkt från Wenner (2010), som i sin tur har valt denna som beteckning på den fonemvariant där uttalet av kort *ö* närmat sig ett sammanfall med kort *u*. Ett fonemsammanfall innebär att två fonem närmar sig varandra i uttal och så småningom inte går att skilja från varandra. Det som från början var olika fonem med olika artikulationssätt har således gått samman och blivit ett och samma.

Stor del av den förändring som studeras hör samman med vokalernas *öppenhet*. Detta har att göra med vilket *artikulationssätt* som används vid uttalet; om man ställer munhålan mer öppen, likt vid uttalet av *a*, eller slutet, som vid *o*.

2.2 Tidigare forskning

Den forskningsbakgrund som jag har som utgångspunkt för studien är till största del hämtad från Therese Leinonens (2010) undersökning av svenska vokalfonem samt Lena Wenners (2010) avhandling om *u-haltigt ö*. Förutom dessa grundar sig också denna studie på teorier om språklig variation som beskrivits av Sundgren (2004) samt Kotsinas (1994), som tidigare har studerat ungdomsspråk och uttalsutveckling med bas i Stockholmsområdet.

2.2.1 Språklig variation

Språklig variation kan vara tecken på flera saker. Variationen kan ses som en social beståndsdel eller stilistisk markör i det samtida samhället, men det kan också vara en indikation på en språklig förändring över tid. I Sundgren (2004: 41) betonas den föränderliga faktorn och den framhålls som en central bakgrund till variationslingvistisk forskning. Vilken metod som används för att fastställa sambandet mellan språklig variation och förändring beror delvis på vilken språklig nivå man undersöker, såväl som studiens teoretiska ingång i individuella språkförändringar. Forskare kan välja om man vill studera förändringar i *verklig tid* hos samma generation på olika tidpunkter, eller om man istället utgår från variation mellan generationer i samma tid och på så sätt tolkar förändring i *skenbar tid* (Sundgren 2004: 47 f.). En modell av Labov (1994) visar sambandet mellan individers och samhällets språkvariation och -förändring, där han framhåller fyra olika teorier om förändringsmönster samt vilka forskningsmetoder som är bäst lämpade för att påvisa dessa. Modellen visar bl.a., i och med

mönstret *åldergradering*, att förändring på individnivå inte behöver innebära att språket förändras även på samhällsnivå. Samtidigt ger mönstret *generationsförändring* att en förändring på samhällsnivå omvänt inte behöver föregås av individuell förändring. I modellen finns också ett *stabilt* mönster, där ingen språklig variation eller förändring kan uppvisas, varken på individ- eller samhällsnivå. Enligt det fjärde mönstret slutligen, *samhällsförändring*, sker en övergripande språkförändring hos alla talare samtidigt, vilket medför ett direkt samband mellan individ- och samhällsförändring. Att påvisa eller utesluta samtliga mönster är svårt utan att kombinera flera metoder. För att kunna iaktta språkförändringar hos såväl den enskilda individen som hos samhället i stort kan man dock sluta sig till att en trendstudie där flera åldersgrupper studeras återkommande över tid, är den som lämpar sig bäst (Sundgren 2004: 53 f.).

Variation mellan ungdomars och vuxnas språkbruk menar Kotsinas (1994) delvis beror på att de ungas språkutveckling ännu inte nått ett stadium av full behärskning av normspråket, som utgör standardvarianten. Att just ungdomar ses som en källa till språklig innovation menar Kotsinas hänger samman med deras expressiva språkbruk och den kollektivitet som finns inom såväl deras sociala liv som deras språkskapande. Flera forskare, såsom Eckert, Habick och Horvath, har tidigare visat på språkliga fonetiska förändringar som uppstått i ungdomsspråket. Ytterligare faktorer som betonar barn och ungdomars inverkan på språkförändringar menar Kotsinas är deras ådra för att skapa egna hemliga språkvarieteter och till och med för bildandet av nya språk. Att språket förändras ju mer de kommer upp i åldern kan grundas i att de täta nätverk som ungdomar ofta umgås i löses upp allt mer. De får på så sätt intryck av olika nya socialgrupper och språkinfluenser som påverkar den ungdomliga gruppvarieteteten (Kotsinas 1994: 166-171)

2.2.2 Undersökta variabler

De variabler som ingår i studien är långa *ä*, långa *ö*, korta *ö* samt prefixet *er-*. I detta avsnitt, samt i resten av redovisningen, hanteras variablerna i ovan listad ordning.

När Leinonen 2010 gjorde en studie på uttalsvariationer bland vokalerna i Sverige kunde hon konstatera att ett mer öppet uttal av långt *ä* har blivit vanligare bland yngre talare i östra Mellansverige och att det i allt högre grad uttalas /æ:/ i samtliga positioner och inte bara framför *r*, som är det vanliga i standardsvenska. Hennes undersökning visar på tydliga

skillnader på geografisk bas, men pekar också på skiftningar mellan generationer (Leinonen 2010: 93 ff.).

Kotsinas(1994) beskriver en särskilt slutna variant av långa *ä* som anses typisk för stockholmskan. I en realisering skulle denna uttalas som ett långt e-ljud i exempelvis /re:v/ (i standardsvenska: /ræ:v/ 'räv'). Faktum är att denna variant också är ett traditionellt drag för uppländska mål och har en tydlig dialektal roll på flera håll i Uppland (Källskog m.fl 1993). I Leinonen diskuteras denna variant i flera avsnitt och omnämns enligt flera tidigare studier där som särskilt utmärkande hos uppländska talare (bl.a. Elert 2000 i Leinonen 2010: 93).

Vad Kotsinas fann var dock att draget redan vid tiden för hennes undersökning var på väg bort, då det var så gott som försvunnet ur den yngre generationen. Av de få som ändå använde den slutna varianten 1994 var flest pojkar och majoriteten boende i södra Stockholm. Hennes studie visar också att standardsvenskt *ä*-ljud hade störst spridning även i Stockholmsområdet. Samtidigt kunde dock Kotsinas konstatera att den öppna varianten av långt *ä* som i standardsvenska kan höras framför *r*, börjat användas allt mer även med andra fonetiska förbindelser i ungdomarnas språk (Kotsinas 1994: 113-115).

Ett av de språkliga drag som tas fram i Kotsinas som exempel på ungdomars språkliga expressivitet är den särskilt öppna variant av långa *ö* som blivit allt vanligare i Central sverige (1994: 171). Detta var ett drag även Leinonen noterade i sin vokalstudie ca 15 år senare (2010: 98 f.). Tidigare har kunnat konstateras att ett öppet uttal av *ö* utvecklades i Eskilstuna under 1900-talet (Nordberg 1975 i Leinonen 2012) Det tros ha varit ett inlån av ett stockholmskt högprestige-*ö* framför *r*, med ytterligare hyperkorrektion som fick det att gälla även på andra positioner. Detta blev dock stigmatiserat och var inte accepterat i de högre socialgrupperna, där uttalet istället blev mer slutet än i de lägre. I övrigt såg man också att yngre talare hade mer öppet uttal och att män hade mer öppet *ö* än kvinnor (Leinonen 2010: SIDA). Vid tiden för Kotsinas studie kunde däremot inga skillnader ses i uttalet mellan könen. Utvecklingen syntes också ha rört sig framåt mot ett spridningsstadium, där brukarna inte har samma medvetenhet kring variablernas uttalssätt och det således inte längre medför samma expressiva art (Kotsinas 1994: 114) ¹

Leinonen har undersökt samtliga vokalfonem i svenskan men tolkar resultatet i sin studie som att det är de långa *ä*- och *ö*-vokalerna som är i störst förändring, då det är dessa som

¹ Kotsinas nämner också en ännu öppnare variant av *ö*-ljudet, men denna har jag valt att utelämna för denna undersökning, då den inte har påtalats som relevant för mitt undersökningsområde.

uppvisar den högsta medianskillnaden i uttal mellan äldre och yngre talare. Att uttalet av vokaler långa *ä* respektive *ö* kan tyckas vara särskilt intressanta att studera just i Mellansverige menar Leinonen dessutom beror på att utvecklingen inte går i linje med de processer som iakttagits för vokaler i större delar av landet (Leinonen 2010: 104, 173).

På senare tid har ett fonemsammanfall mellan fonemvariabeln kort *ö* och kort *u* påvisats, med Stockholm som central ort. Denna utveckling verkar ha varit på gång under en längre tid och om det är en pågående förändring eller snarare ett språkligt drag med stabil variation har undersökts bl.a. av Lena Wenner (2010). Även andra orter såsom Uppsala och Gräsö har vid sidan av huvudstadsregionen pekats ut som ett centralt område för detta sammanfall, som resulterat i vokalvarianten *u*-haltigt kort *ö* (Wenner 2010: 19). Att dessa vokaler sammanfaller kan bero på att de fonetiskt ligger så pass nära varandra. Både kort *ö* och *u* är så kallade halvöppna och rundade vokaler. Det som skiljer dem åt i uttalsätt är dess artikulationsställe, där *ö* uttalas i främre delen av munnen och *u* är en mellantungsvokal², som uttalas närmare mitten (Elert 1989, Malmberg 1991 i Wenner 2010: 32)

I sin avhandling undersöker Wenner hur detta fenomen tar sig uttryck hos talare i olika åldrar, kön och socialgrupper från de uppländska orterna Norrtälje, Östervåla, Gräsö och Uppsala. De resultat som studien gav visade störst skillnad mellan generationer, där äldre talare gjorde större skillnad mellan fonemen än de yngre, samt att skillnaden i uttal visade sig i större grad beroende av kön än av socialgrupp. Uttalsglidningen skiljer sig mellan de studerade orterna och undersökningen visade att talarna i Gräsö hade mest sammanfall medan Norrtäljeborna gjorde störst skillnad mellan vokalfonemen. Vidare kunde hon se att männen i studien hade mer sammanfall än kvinnorna och yngre hade mer sammanfall än äldre. Slutligen kunde hon också konstatera att minst fonetisk skillnad görs i fonetisk kombination med *r*, både före och efter (Wenner 2010: 87 f.).

Tidigare teorier kring variationen av uttalet av prefixet *er-* verkar inte gå att finna på någon högre forskningsnivå. I SAOB (tryckår 1922) skrivs uttalsbeskrivningen “æ3r~ l. ä3r~, äv. e3r~”, som innebär att de rikssvenska uttalsvarianterna av prefixet är /æ:r/ eller /ɛ:r/ och att det kan uttalas även /e:r/. Dock ges ingen förklaring till när eller varför de olika uttalen skulle realiseras. Fortsatt skrivs där att ord med *er-* haft mer eller mindre fast funktion i enstaka ord i svenskan sedan början av 1800-talet. Vid vidare läsning av artiklarna om de ord med prefixet som förekommer i denna undersökning ges en bild av att normen för uttalet vid 1922 är en inledning med /æ:r/, då det är det fonem som skrivs som första alternativ i samtliga

² Notera ursprunget till studiens titel

artiklar (SAOB. 1922). I Nationalencyklopedins onlineupplaga (www.ne.se/uppslagsverk u.å) finns ingen särskild artikel för prefixet men däremot anges uttalet av ord där det förekommer, såsom *erkänna* och *erfarenhet*. Där tas två varianter upp, nämligen /e:r/ och /æ:r/. I NE förekommer de dock i omvänd ordning mot i SAOB och det är där det långa *e*-uttalet som står först, och även det som läses upp först i den inspelning som finns kopplad till artikeln.

3. Metod och Material

I detta avsnitt går jag igenom studiens material och presenterar val av metod för undersökning samt analys. Därpå följer en diskussion kring hur dessa har påverkat och påverkats av ramarna för studien.

3.1 Metod

Den analyserade datan består av 12 inspelningar av lika många informanter. Insamlingsmaterialet skapades med utgångspunkt i Wenner (2010) och den pilotstudie hon genomförde innan sin huvudsakliga undersökning för att ta fram den mest lämpade metoden med syftet att framställa bästa tillförlitliga data. I sin metodprovning testade Wenner att frammana undersökningens variabler genom att låta informanter läsa upp meningar, svara på frågor med ett förutbestämt svar (såsom ex. "Vad äter Guldlock i sagan? - Gröt"), beskriva motiv på bilder samt läsa upp konstruerade ord. Det resultat hon fann var att två av metoderna - att svara på frågor och beskriva bilder - fungerade bäst för att få det önskade naturliga uttalet (Wenner 2010: 59). Jag har med grund i detta valt att använda mig av båda dessa metoder. Att låta informanterna läsa upp meningar innehållande de eftersökta variablerna fann Wenner medförde ett typiskt läsuttal, som är mindre naturligt och därför inte lika väl tillämpligt i denna sorts uttalsstudier (Wenner 2010: 59). Trots detta har jag valt att ha med ett inslag av textläsning i min studie då det varit ett sätt att säkerställa att samtliga informanter uttalade alla, och samma, eftersökta variabler i samma fonetiska kontext.

Underlaget har arbetats fram med grund i de studerade fonemen: *långt ä*, *långt ö*, *kort ö* och prefixet *er-*, där jag tagit fram totalt 30 ord med jämn fördelning mellan de fyra. Dessa ord är fortsatt framtagna med hänsyn till variablernas fonetiska kontext för att möjliggöra en närmare undersökning av dess påverkan på uttalet. Förutom dessa 30 ord har även några övriga tagits med som uttalsreferens till respektive variabel. Det vill säga, för *långt ä* och *-ö* finns ett par ord med också där fonemen står framför *r* och således bör ha ett standardsvenskt öppet uttal; för ord med *kort ö* finns också ett jämförbart ord med *kort u* som standard i materialet. Detta har tagits med för att möjliggöra enklare urskiljning av skillnader eller sammanfall mellan öppna och/eller slutna variabler. Alla ord i undersökningen finns att se i bilaga 1.

För den del av inspelningen som består av textläsning har en text valts ut med grund i att det förekommer exempel på alla de eftersökta variablerna. Då texten togs fram främst med tanke på att innehålla flera ord med prefixet *er-* och skulle vara av natur där dessa rimligtvis är förekommande, föll valet på en platsannons från Arbetsförmedlingens platsbanken. Den hämtade texten modifierades dock något för att ge ytterligare exempel på de sökta vokalfonemen. Den använda annonsen, i det utförande den använts i studien, kan ses i bilaga 2.

3.2 Informanter

Sammanlagt har uttalet hos 12 personer studerats, varav åtta i åldersgruppen 16-24 år och fyra i 60-årsåldern. Deltagarna har tagits fram genom ett så kallat omdömesurval, där jag har letat fram personer med de särskilda egenskaper som varit intressanta för studien. I detta fall ålder, kön, ursprung och bostadsort. De kanaler som använts för att söka upp informanterna i den äldre åldersgruppen är dels en facebookgrupp för boende i stadsdelen Sunnersta och dels genom en kontakt till kyrkokören i landsbygdsorten Skuttunge. Fyra av de yngre informanterna är lagmedlemmar i en innebandyklubb i Uppsala och ytterligare fyra har kontaktats på olika sätt via sociala medier. I urvalsprocessen har jag främst utgått från deltagarnas ålder och geografiska härkomst, där uppländskt ursprung varit en grundläggande förutsättning, men även könsfördelningen inom åldersgrupperna har spelat in. Mina krav på de uppsökta informanterna var att de var födda och uppvuxna i Uppland, för de yngre även med minst en uppländsk förälder, samt att de ingick i någon av de studerade åldersgrupperna. För undersökningens syfte var ålder den mest relevanta utomspråkliga faktorn, men för att kunna avläsa resultaten med eventuell koppling till även kön och ursprung fick varje informant fylla i en kort bakgrundsenkät som kunde ge den nödvändiga informationen. Denna enkät går att se i sin helhet i bilaga 3.

Bland de yngre informanterna är tre män och fem kvinnor och av de äldre är två intervjuade män och två kvinnor.³

³ Inledningsvis intervjuades nio personer ur den äldre åldersgruppen, men p.g.a. tekniska problem med ljudet kunde fem av dessa inte användas, varför de studerade informanterna enbart är fyra stycken. Hur detta kan ha påverkat mitt resultat och underlag till eventuell slutsats tas upp i diskussionsavsnittet.

3.3 Analysmetod

Bearbetning och tolkning av de data som samlats in har gjorts genom audiell fonetisk analys. Detta innebär att inga digitala eller på annat sätt externa hjälpmedel har använts, utan att ljudfilerna gått genom manuellt och resultatet redovisar de hörbara skillnader som kunnat avlyssnas mellan vokalvarianterna. De grundvarianter jag använt för klassning av uttalet är - för långt *ä* - slutet, standardsvenskt och öppet; för långt *ö* - standardsvenskt och öppet; för kort *ö* - *u*-haltigt och standardsvenskt; för *er*-prefix - öppet och slutet.

Att bedöma vilken variant som realiseras är inte helt oproblematiskt. Det kan vara svårt att höra övergången från en variant till en annan, då det inte finns någon distinkt gräns mellan dem. Lars-Gunnar Andersson (2013) har beskrivit svårigheterna som denna *glidning* innebär och talar om det som “en skala mellan det dialektala uttryckssättet och det standardspråkliga” (Andersson 2013: 59). Utifrån detta har jag funnit det rimligt att förutom de grundvarianter som nämnts ovan även lyssna efter en typ av *mellanvarianter* som ligger mellan de mer tydliga uttalsvarianterna. Detta kan främst underlätta kategoriseringen vid den audiella analysen, men om dessa mellanvarianter visar på mer öppna eller slutna tendenser kan det komma att spela roll för tolkningen av studiens resultat. Om jag istället valt att kategorisera en variant som ligger mellan standard och en av de avvikande som det ena eller det andra, framförallt om det innebär att de något öppna varianterna registreras som standardvarianter, skulle det kunna radera ut en stor del av den faktiska uttalsförändringen.

En ytterligare faktor som kan vara av betydelse i utläsningen av resultatet från en sådan här studie är språkbrukets variation, som inte bara är påfallande mellan olika generationer eller dialektområden. Variationen är också till stor del social. Detta gör att förutom att språket skiljer sig mellan olika individer (interindividuell variation) så varierar en enskild person sitt språk mellan olika sociala situationer (intraindividuell variation) (Andersson 2013: 39 f.).

4. Resultat

Här följer en presentation av resultatet av inspelningarna. Avsnittet inleds med en redovisning av uttalet hos den äldre informantgruppen på de studerade vokalfonemen, för att sedan följas upp av resultatet hos de yngre informanterna. Resultatet presenteras i stapeldiagram med en variabel per figur, där varje informant representeras av en egen stapel. Informanterna har i diagram och förklaringar försetts med fingerade namn.

Särskilt intressanta iakttagelser som gjorts på enskilda personer eller varianter nämns löpande i texten. Sist i avsnittet presenteras resultatet för uttalet av *er*-prefixet, då för båda informantgrupper tillsammans.

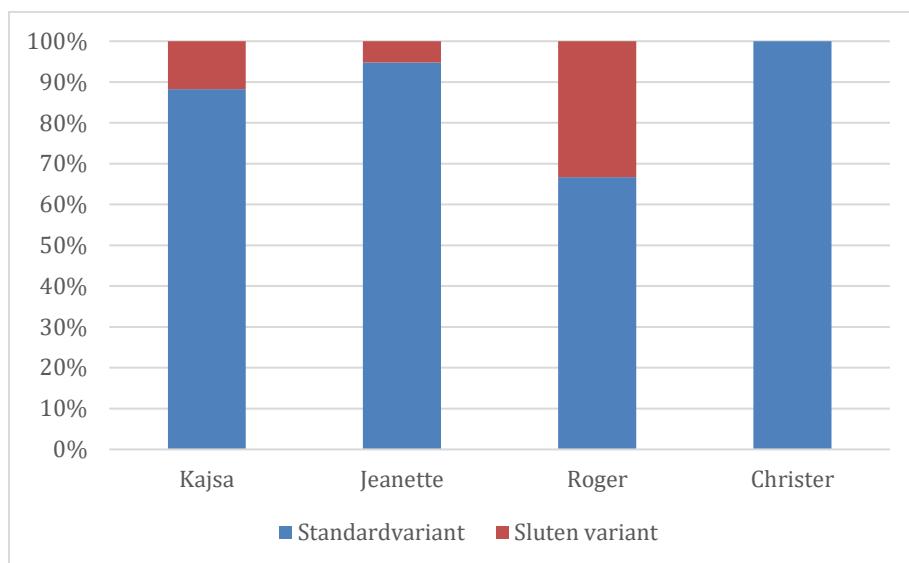
4.1 Äldre informanter

Den äldre informantgruppen består av fyra personer runt 60 år, fördelat på två kvinnor och två män. Samtliga är födda och uppvuxna i Uppsala med omnejd och alla har minst en förälder med uppländsk härkomst.

I detta avsnitt presenteras hur dessa personer realiserat de undersökta vokalfonemen utifrån de inspelningar som gjorts i studien.

4.1.1 Långt ä

I figur 1 visas fördelningen mellan de olika varianter av långa *ä* som användes av de äldre informanterna. De varianter av fonemet som förekommer hos de äldre i studien och som därmed redovisas i diagrammet är /e:/ och /ɛ:/, alltså de varianter som uttalas som det stockholmska ”*rev*” och det standardsvenska ”*räv*”. Den öppna varianten /æ:/, som är den som vanligtvis uttalas framför *r* förekom aldrig i inspelningarna, varför den heller inte visas i figuren. Inte heller den mellanvariant mellan standard och öppet *ä* som använts som alternativ i uttalet av långt *ä* finns med i inspelningarna av informanterna i 60-årsåldern.

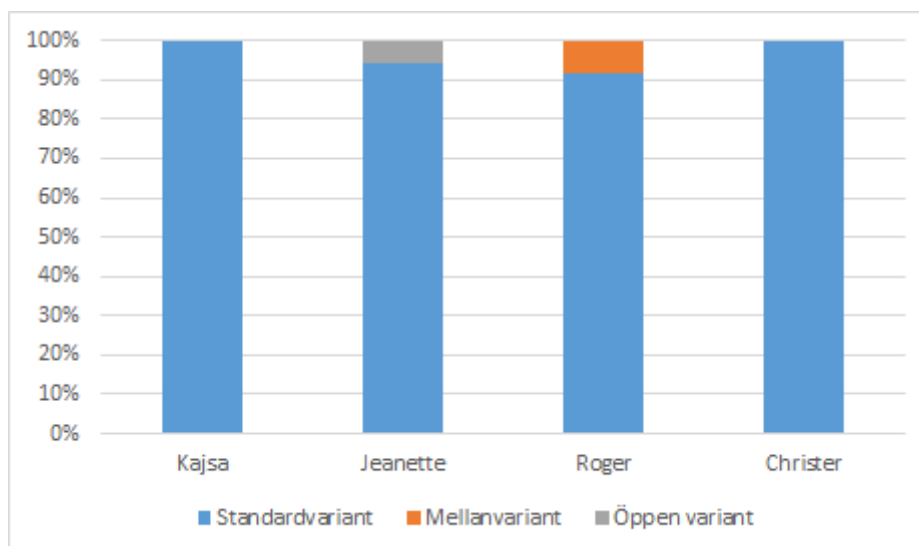
Figur 1. Uttal av långt ä hos äldre informanter

Diagrammet visar att tre av personerna (Kajsa, Jeanette och Roger) ger exempel på den mer slutna varianten av variabeln. Denna tendens är störst hos Roger, som visar på en tredjedel långa /e:/, bland annat i uttalet av ord som *anlegna* (angelägna) och *föreläsning* (föreläsning)⁴. Kajsa uttalade också ett tydligt *e*-haltigt långt ä, i de två orden *rekor* (räkor) och *velkommen* (välkommen). Den övervägande delen av uttalsvarianterna hos samtliga informanter faller dock på den standardsvenska varianten.

4.1.2 Långt ö

Figur 2 redogör för den, närmast obefintliga, variation som uppvisas i de äldre informanternas bruk av långa ö. De varianter som redovisas är standard-*ö*, /ø:/, öppet *ö*, som det vanligtvis används framför *r*, /œ:/, samt en variant mellan dessa, där uttalet är något mer öppet än standard men där exempelvis *ö*-ljuden i *köra* och *köpa* inte helt sammanfallit.

⁴ Detta ord fanns inte med i mitt material, utan var ett ord som uttalades vid ett ”felsvar” på en av frågorna under inspelningen.

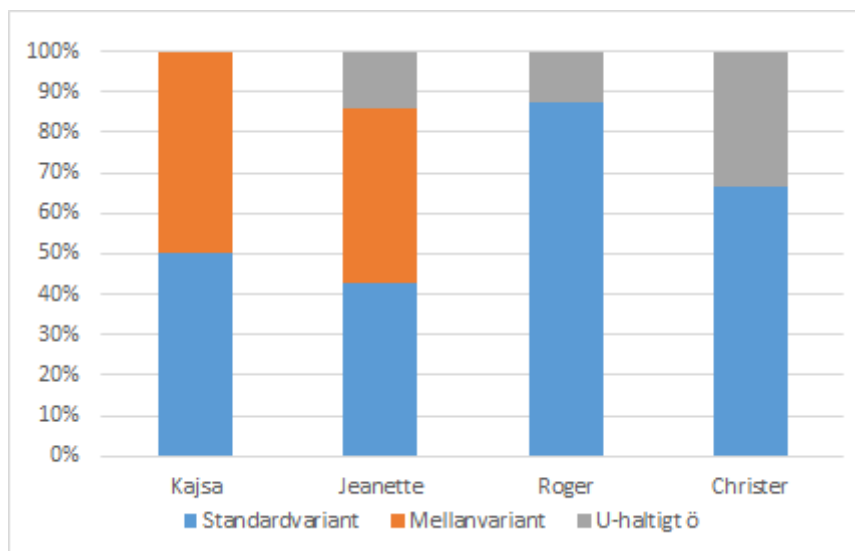

Figur 2. Uttal av långt ö hos äldre informanter

I diagrammet kan man se att endast två av informanterna har gett belägg på en av de mer öppna varianterna än standard. Bara Jeanette visar något exempel på ett öppet långt ö, vilket hörs i hennes realisering av ”död”, där även det finala *d*:et är stumt. Värt att notera kan vara att långa ö enbart klassats i tre olika varianter hos samtliga informanter, till skillnad från långa ä som fått fyra möjliga varianter totalt hos båda åldersgrupperna. Detta har gjort att en något mer sluten variant som jag tyckt mig kunna höra hos de äldre informanterna här inte åtskilts från standardvarianten av långt ö. Att jag valt att inte göra denna åtskillnad i redovisningen beror främst på att en sluten variant av långt ö inte funnits dokumenterad i de tidigare studier jag utgår ifrån, och på så sätt inte utgör någon särskild del i min frågeställning.

4.1.3 Kort ö

Resultatet för uttalet av kort *ö* visas nedan, i figur 3. För denna variabel har uttalet, liksom för långt *ö*, delats in i tre olika varianter: standardvariant, mellanvariant och *u*-haltigt *ö*.

Figur 3. Uttal av kort *ö* hos äldre informanter

I diagrammet kan man se något större variation i variantbruket av kort *ö* än för övriga variabler, såväl interindividuellt som intraindividuell. Majoriteten av beläggen i studien visar dock på ett bruk av standardvarianten. Fullt utvecklat *u*-haltigt *ö* har bara fyra belägg totalt, fördelat på tre olika informanter. De två ord som ger belägg på närmast sammanfall mellan *u* och *ö* är de lästa *största* och *första*, som i tre fall uttalas *stursta* respektive *fursta*.

En intressant iakttagelse är dock att de som har störst andel standard-*ö* även uppvisar uttal av *u*-haltigt *ö*. Kajsa och Jeanette däremot, som båda har exempel på en mellanvariant, uppvisar ett mer linjärt uttal av kort *ö*. Jeanette kan också sägas vara den av de äldre informanterna som har den mest varierade graden, och också högst *u*-halt i sina korta *ö*.

4.1.4 Sammanfattning

Av diagrammen kan vi sammantaget se att uttalen av de undersökta långa vokalfonemen inte visar några större avvikelser från standardvarianten hos den äldre informantgruppen i denna studie. En tendens till det slutna uttal av långt *ä* som tidigare synt i Stockholm och övriga Mälardalsområdet, samt även av långt *ö*, har dock påträffats; om än i liten skala. Uttalet av

kort *ö* är dock i högre grad varierande hos de äldre informanterna och den standardavvikande *u*-haltiga varianten förekommer mer eller mindre hos alla i gruppen.

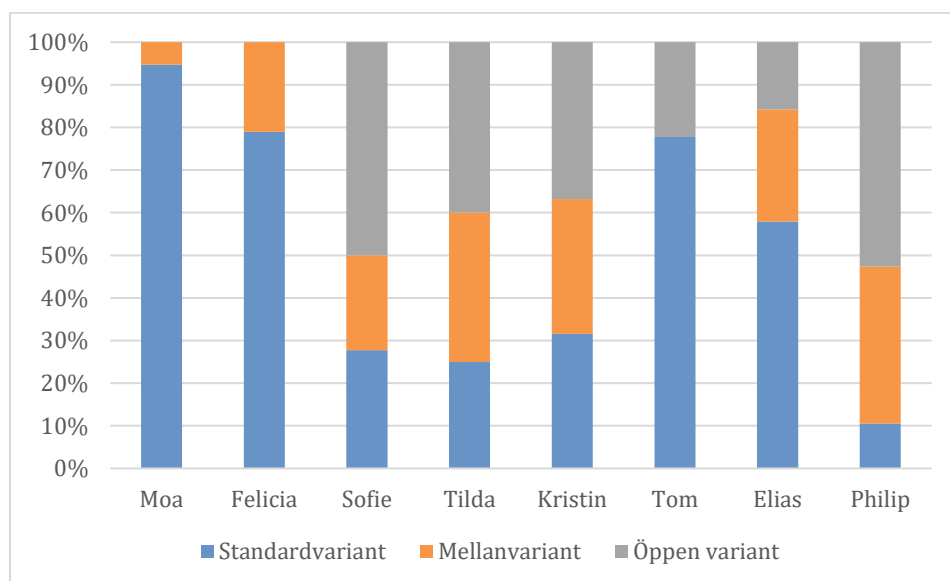
Av figurena framgår inga individuella samband mellan avvikelser från standardvarianterna av de olika variablerna.

4.2 Yngre informanter

Följande tre diagram visar resultaten av uttalet av fonemen hos den yngre informantgruppen i studien. Underlaget utgår här ifrån inspelningar med åtta personer i 20-årsåldern, varav fem är kvinnor och tre är män. Liksom för de äldre redovisas varje variabel för sig under en egen rubrik.

4.2.1 Långt *ä*

De varianter som undersökts och redogörs för i den yngre informantgruppen är standard-*ä*, öppet *ä*, samt en mellanvariant där sammanfallet mellan /*ɛ*:/ och /*æ*:/ inte är fullständigt. I figur 4 nedan redovisas fördelningen mellan de olika uttalsvarianterna av långt *ä* hos de yngre informanterna. Den slutna varianten /*e*:/ som hörts hos de äldre informanterna förekommer ingen gång hos de yngre, varför den heller inte finns med tabellen.

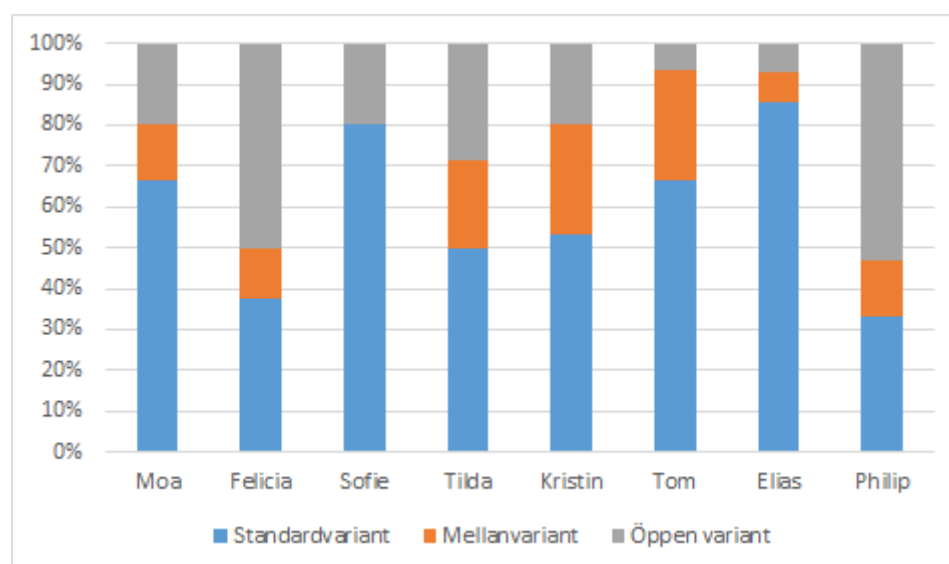

Figur 4. Uttal av långt *ä* hos yngre informanter

I figuren syns att det finns en tydlig variation i andelen standard- respektive öppna varianter. Till att börja med kan sägas att personerna i denna åldersgrupp uppvisar ett övergripande mer öppet uttal än de äldre. Ingen av de yngre informanterna gav exempel på den mer slutna varianten, som skulle ge uttalet /gre:s/, varför denna heller inte finns redovisad i diagrammet. Av de åtta informanterna har sex uttalat öppna *ä*, varav det hos fyra är den variant som har majoritet. De två informanter, Moa och Felicia, som inte har några belägg för öppet *ä*, är också de som har störst andel standard-*ä*. Även Tom uppvisar en övervägande andel standarduttal, men har fyra exempel också på den öppna varianten. Dock är tre av dessa i samma ord, nämligen *försäkring*, som finns med tre gånger i materialet. Den som har flest exempel på öppna *ä* är Philip, som bara använder standarduttalet i två fall. Övriga informanter i gruppen visar på ett relativt varierat bruk av standard- mellan och öppen variant av långt *ä*.

4.2.2 Långt *ö*

Nästa diagram, figur 5, visar fördelningen i uttal av långa *ö* hos de yngre informanterna. Liksom hos de äldre är uttalsvariationen indelad i varianterna standard- mellan och öppet långt *ö*.

Figur 5. Uttal av långt *ö* hos yngre informanter

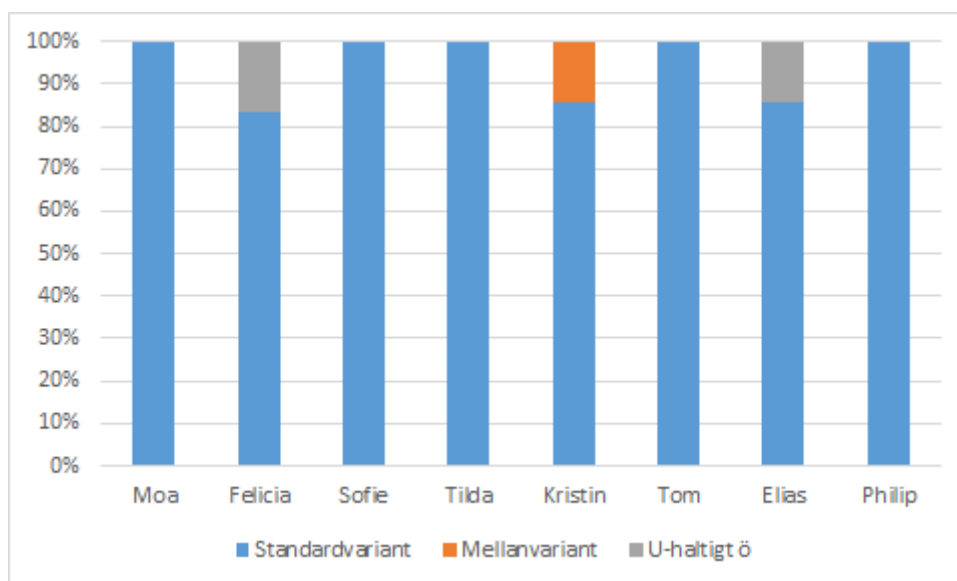
I diagrammet kan man se att samtliga informanter uppvisar mer eller mindre variation i sitt uttal av långa *ö*. Alla ger något belägg för den öppna uttalsvarianten, samtidigt som de flesta *ö*-fonemen dock uttalas enligt standard. Två av informanterna, Felicia och Philip, visar på ett

övervägande öppet uttal; två andra, Tilda och Kristin, har särskilt hög variation i öppenhetsgrad. Elias och Sofie visar på minst andel öppna varianter medan Moa och Tom använder båda två tredjedelar standardvariant. Inspelningarna tyder också på att dessa valde de öppnare varianterna i korta, enstaviga ord som *föl* eller *lön*, alternativt i ord där långt *ö* ingick i den inledande stavelsen, som i *höghus*.

En intressant faktor när det gäller detta uttal av *ö*-fonem hos de yngre informanterna är att samtliga, oavsett uttal i övrigt, hade öppet uttal i ordet ”*över*”, där fonemet låg inledande. I övrigt kan nämnas att den slutna variant som kunde höras hos de äldre informanterna var helt frånvarande i ljudproven från de yngre.

4.2.3 Kort *ö*

Figur 6 nedan visar variationen i uttal av kort *ö* hos de yngre informanterna, uppdelat på fonemvarianterna standardvariant, mellanvariant och *u*-haltigt kort *ö*.

Figur 6. Uttal av kort *ö* hos yngre informanter

Det generella resultatet för variabeln kort *ö* hos ungdomarna säger att standardvarianten är i klar majoritet. Det är endast i tre fall, av tre olika talare, som kort *ö* uttalas *u*-haltigt. I samtliga fall var det ordet ”*dörr*” som lät närmare ”*durr*”. Eftersom detta ord dessutom fanns med i både den del där informanterna skulle svara på frågor och beskriva bilder, men variabeln bara uttalades *u*-haltigt i ett av fallen för varje informant, kan detta dock inte vara en garanti för att det har att göra med den fonetiska kontexten.

4.2.4 Sammanfattning

Vad resultatet visar hos de yngre informanterna är att variationen och avvikelserna från standardvarianterna är större i båda de långa vokalfonemen än i kort *ö*. Öppenhetsgraden är dock intraindividuell och varierande mellan de långa vokalerna, och man kan se att ett öppet uttal av långt *ä* inte medför ett lika öppet uttal av långt *ö* och vice versa. Vi ser exempelvis att Sofie endast uttalar långt *ä* enligt standard i en dryg fjärdedel av fallen, medan hon samtidigt är en av de som har flest standardnära uttal av långa *ö*. Felicia realiserar å sin sida inget öppet *ä*, men uttalar däremot hälften av sina långa *ö* öppet. Den av informanterna som visar flest prov på öppet uttal, av både långa *ä* och *ö*, är Philip, vars uttal är av den öppna varianten i över hälften av fallen vid båda variablerna. För Tilda och Kristin, slutligen, syns en jämn variation i uttalet av båda de långa vokalerna. De visar också båda på ett generellt mer öppet uttal av långt *ä* än av långt *ö*. Ingen av variablerna i undersökningen uppvisar särskilt stor andel standard eller öppna varianter fördelat på kön. Variationen som syns utifrån materialet i studien kan snarare ses som individberoende och inga samband mellan öppenhetsgrad och könstillhörighet kan knytas baserat på detta resultat. Inte heller kan man se att någon/några särskilda framför- eller efterställda fonem skulle frammana ett särskilt öppet uttal av varken långa *ä* eller *ö*, förutom i det fall då vokalen står inledningsvis som i ”över”.

4.3 Prefixet *er-*

*Er-*prefixet är det av de undersökta variablerna som uppvisar minst variation hos samtliga informanter. I det insamlade materialet ges endast ett belägg på ett uttal med öppet uttal enligt formen /æ:r/. Den informant som visar exempel på detta uttal är Elias, som intressant nog i övrigt använder samma slutna *e*-haltiga uttal som de andra. Till och med då han uttalar samma ord, *erfarenhet*, i senare tillfälle under inspelningen är vokalen slutna.

5. Slutsats och diskussion

I denna avslutande del för jag en vidare diskussion av mitt resultat, där jag återkopplar detta till mitt inledande syfte och frågeställning.

En del av syftet med denna studie var att studera utvecklingen i uttal av vokalfonemen långt *ä*, långt *ö* och kort *ö*, där jag gör en tolkning utifrån resultatet av en undersökning i skenbar tid. Utifrån teorin som Labov och Sundgren talar om som *generationsförändring*, har avsikten varit att kunna uttolka en språklig utveckling genom att studera två olika åldersgrupper - en med ungdomar i 20-årsåldern och en med kvinnor och män i åldern runt 60. Av resultatet har jag kunnat se en tydlig tendens till ett allt mer öppet uttal i den yngre generationen av både långa *ä* och *ö* i positioner utöver det standardsvenska, framför *r*. Hos de äldre informanterna hörs fortfarande en tydlig skillnad mellan de långa vokalerna framför *r* och i övriga positioner, där de till största del uttalades enligt den standardsvenska varianten. I det fåtalet fall då en annan variant realiserats är de, förutom två belägg för ett öppenhaltigt *ö*, av mer sluten karaktär. De få belägg som finns för ett öppet uttal är heller inte särskilt rättvisande för ett generellt uttalsmönster, då det är i orden *död*, som Jeanette säger med viss tillgjordhet, respektive *söker* som förekommer flera gånger i texten men bara uttalas med mellanvarianten en gång av en och samma informant. Det kan alltså snarare vara ett tecken antingen på den naturliga glidning som Roger i detta fall har i uttalet av ordet, eller på en ren tillfällighet/feluttal.

En slutsats jag drar om långt *ö* utifrån mitt material och mina inspelningar är att det verkar finnas en tendens till ett mer öppet uttal i korta ord, där långt *ö* är den enda eller den inledande vokalen. För samma vokalfonem kan det mest tydliga tecken på uttalförändring vara realiseringen av ordet *över*, där *ö* uttalas öppet av samtliga i den yngre generationen men enligt standard, alternativt något mer slutet, av de äldre. Det är också den av alla de undersökta variablerna och exemplen där den fonetiska kontexten har visat sig spela roll för uttalet.

Den för uppländskan tidigare typiska variant som beskrivs som ett sammanfall mellan */ɛ:/* och */e:/*, och som bland annat Kotsinas (1994) även påträffat i Stockholmsområdet, förekommer vid ett par tillfällen i materialet. Detta är dock så pass få gånger att man kan anta att uttalsvarianten är under avveckling, precis som också Kotsinas konstaterar i sin studie.

Ytterligare fakta som stärker den hypotesen är att slutna vokalfonem är helt frånvarande i resultatet från de yngre informanterna.

Till skillnad från vad som visats i tidigare studier ger denna undersökning inga särskilda belegg för att kvinnor skulle vara mer standardspråkliga än män. Variationen här ser nämligen inte ut att ha någon anknytning till respektive informants kön. Detta kan dock bero till dels på att mitt material inte är tillräckligt stort för att påvisa några tydliga sådana tendenser. Vidare är könsfördelningen av de yngre informanterna inte helt jämn, vilket rubbar jämvikten i det sammanlagda resultatet och påverkar hur stor del varje enskild informant får i avläsningen. Att jag enbart haft med fyra informanter ur den äldre åldersgruppen kan ha påverkat mina möjligheter att utläsa några utomspråkliga samband med deras uttal, däribland kön. Med tanke på den låga andel varianter de uppvisar finns inga tecken på att det är något som skulle få tydligare indikation med ett större antal informanter. Dock är detta ett något djärvt antagande som skulle behöva ytterligare studier för att kunna fastslås.

Det mest intressanta och förvånande resultatet i studien tycker jag mig se i andelen *u*-haltigt korta *ö*. Främst är det frånvaron av dessa hos de yngre informanterna som är annorlunda än väntat. Detta beror inte minst på att Wenner i den studie som legat till grund för en del av undersökningens frågeställning, tidigare visat att en stor andel unga i Uppland gör särskilt liten skillnad mellan fonemen kort *ö* och kort *u*. Detta kan därför vara värt att undersöka vidare för att utröna om mitt resultat beror på brister i utförandet, val av material och informanter eller om det faktiskt är en indikator på en tillbakagående trend.

Även *er*-prefixet anser jag är värt att göra vidare undersökningar om. Främst då jag inte tycker mig kunna dra några särskilda slutsatser utifrån studiens insamlade data och för att frågan om variationen i uttalet och anledningen till denna inte kunnat ges något svar. Att tolka resultatet som att det slutna *er*-uttalet av prefixet är så dominant som det synes hos informanterna tar jag för osannolikt, då jag fortsatt tycker mig höra prefixet uttalas *ä*-haltigt dagligen i olika sammanhang. Att SAOB framhåller uttalet av ”*er*” som /æ:r/ (1922) och att det anges som likvärdigt även i NE (u.å) gör också att jag tror att varianten är vanligare än vad som låter sig visas här.

Sammanfattningsvis tycker jag mig ha svarat på studiens ursprungliga syfte och frågeställning, men vill mena att en mer omfattande undersökning skulle behöva göras för att dra några större slutsatser i fråga om den fortsatta språkutvecklingen.

Att samla ihop rätt och tillräckligt material för ett sådant här ändamål kräver inte bara tid och idogt arbete, utan också skicklighet och en väl genomarbetad metod för att säkerställa ett

avslappnat, representativt uttal. Hur som helst har denna examensstudie gett en inblick i förändringen av variablerna långt ä, långt ö och kort ö, samt att den har lagt en stadig grund för fortsatta undersökningar på samma område.

Litteratur

Andersson, Lars-Gunnar, 2013: Dialekter och sociolekter. I: Sundgren, Eva. (red.). *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber AB.

Kotsinas, Ulla-Britt, 1994: *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren Studie förlag.

Källskog, Margareta (red.), (1993). *Uppländska: språkprov med kommentar*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.

Leinonen, Therese, 2010: *An Acoustic Analysis of Vowel Pronunciation in Swedish Dialects*. Groningen: Center for Language and Cognition.

Nationalencyklopedin, erfaren. <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/erfaren> (hämtad 2018-12-19).

SAOB, 1922. *Er-*. www.svenska.se (hämtad 2018-12-16).

Sundgren, Eva, 2004: *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund: Studentlitteratur.

Wenner, Lena, 2010: *När lögnare blir lugnare. En sociofonetisk studie av sammanfallet mellan kort ö och kort u i uppländskan*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

Bilaga 1. Ordlista

För undersökning av långt *ä*:

Träd

Gälar

Läkare

Tävling

Städer

Räkor

Säker

Gräs

Lärare

Färdig

För undersökning av långt *ö*:

Lösning

Föl

Köpa

Lön

Höghus

Död

Möte

Söker

Dör

Köra

För undersökning av kort *ö*:

Rösta - rusta

Börsen - kurs

Löfte - luft

Mössa - Musse Pigg

Dörr - durkslag

Öppna - upp

Bilaga 2. Platsannons för textläsning

Städare till Uppsala med omnejd

Just nu söker vi fler Hemfridare i Uppsala. Hemfrid växer och vi söker nu fler Hemfridare till Uppsala-området som vill jobba med städning. Hemfrid är Sveriges största (och första) företag inom hemstädning. Vi erbjuder våra kunder hjälp med tjänster i hemmet som städning, tvätt, barnpassning och mycket annat så att kunderna kan få en enklare vardag.

Som Hemfridare har du en väldigt viktig roll att ge våra kunder bästa service. Du ansvarar för ca 5-10 egna kunder varje vecka och över att ge dem en riktigt bra kundupplevelse. Du är samtidigt en del av ett team och har en nära kontakt med din närmsta chef. Vi söker glada och engagerade personer som är angelägna om att göra ett bra jobb. Du gillar att skapa ordning och reda och har ett sinne för detaljer. Med en positiv attityd jobbar du mot gemensamma mål och att alla i ditt team ska lyckas.

Vi på Hemfrid erbjuder

- Tillsvidareanställning med 6 månaders provanställning
- Gratis mobilabonnemang
- Kollektivavtal och schyssta villkor
- Ansvarsförsäkring, sjukförsäkring, pensionsförsäkring och friskvårdsbidrag
- Utbildning inom hemstädning
- Språkutbildningar tillsammans med utbildningsföretaget Swedish for Professionals
- Härliga kollegor från hela världen

Arbetstider är måndag till fredag mellan kl 8-17. Vill du bli en i vårt team? Ansök nu, vi anställer städare löpande!

Välkommen till Hemfrid!

Inga särskilda krav på arbetslivserfarenhet

Lön och semesterersättning enligt kollektivavtal

Av original från Arbetsförmedlingens Platsannons 27 oktober 2018

Bilaga 3. Bakgrundsenkät

Ålder:

Kön:

Kvinna Man Övrigt

Födelseort i Uppland:

Nuvarande postort:

Är dina föräldrar från Uppland?

Ja, båda Ja, en av dem Nej, ingen